

РОЗДІЛ 4

**КОНТАКТИ З НАДДНІПРЯНСЬКИМИ
ДІЯЧАМИ ЯК ЧИННИК
АКТИВІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДОВСЬКОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

«Довге ХІХ століття», коли етнічні українські землі перебували під владою двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської), зусиллями передової інтелігенції обабіч австро-російського кордону формувалася національна самосвідомість як ключовий чинник існування новочасної нації. Цей період, започаткований під впливом демократичних ідей із Заходу, Французької революції кінця ХVІІІ ст., увійшов в історію як «національне відродження» (модерне національне відродження), в основі якого був розвиток національної свідомості, уявлення про самобутність, соборність України. Стимулюючим чинником у процесі усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського («руського», «малоруського») народу, окремого від польського й російського, стали особисті взаємини громадських діячів з австрійської Галичини та Наддніпрянщини. Безпосередні контакти української інтелігенції на більш-менш регулярній основі, як правило, через листування й обмін літературою, були започатковані в середині 1830-х – у 1840-х роках між галичанами Яковом Головацьким, Іваном Вагилевичем, Денисом Зубрицьким і наддніпрянцями Михайлом Максимовичем, Осипом Бодяньським, Платоном Лукашевичем, Ізмаїлом Срезневським та деякими ін.¹

¹ Райківський І. Взаємини українських діячів Галичини і Наддніпрянської України в австрійський період (ХІХ – початок ХХ століття). *З історії західноукраїнських земель*. 2016–2017. Вип. 12–13. С. 87.

У взаєминах галицьких і наддніпрянських діячів перелом відбувся із середини XIX ст., що було пов'язано з активізацією двох «гілок» національного руху на початку 1860-х років під впливом лібералізації російського царизму та конституційних і децентралізаторських реформ у Габсбурзькій монархії. Тенденція до поглиблення контактів галичан і наддніпрянців намітилася, з одного боку, через антиукраїнські репресії в Росії за Валуєвським циркуляром 1863 р. й, особливо, Емським указом 1876 р., а з другого – перетворення Галичини фактично в польську автономну провінцію Австро-Угорщини. Це спроневерювало частину українських діячів у перспективі самостійного національного розвитку, водночас дало поштовх для перенесення центру загальноукраїнського руху в Галичину, з її конституційними можливостями. За зростаючої ідейної і фінансової підтримки з Наддніпрянщини баланс сил між галицькими русофілами і народовцями поступово змінювався на користь останніх. Народовські діячі намагалися розвивати національний рух у Галичині, використовуючи конституційні свободи: видання у Львові газети для селян «Батьківщина» з 1879 р., часопису «Діло» на протипагу москвофільському «Слову» (з 1880 р.), скликання перших «всенародних» віч у Львові 1880 р. і 1883 р. та широкий вічевий рух на провінції тощо².

Успіхи в діяльності народовців у Галичині під гаслом «органічної праці» у 1880-х роках стали привабливим контрастом до антиукраїнських репресій монархічно-самодержавного режиму в Росії після Емського указу 1876 р. Галичани стрімко розвивали національний рух в умовах політичних свобод Австро-Угорщини, тоді як наддніпрянці, не маючи можливостей для вільного національного розвитку, були змушені шукати для себе підтримки за межами Наддніпрянщини. Між українськими діячами по обидва боки австро-російського кордону нерідко виникали особисті непорозуміння. Водночас серед галичан, як і раніше, існував брак інформації про Наддніпрянщину. Галицька преса нечасто містила дані про український рух під Ро-

² Райківський І. Ідея української соборності в підавстрійській Галичині (XIX – початок XX століття). Івано-Франківськ, 2016. С. 233–234.

сією. Редактор «Діла» Іван Белей із жалем писав до Михайла Драгоманова у грудні 1888 р., що в часописі друкувалися статті «про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося навязати з ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи ... з тамошнього руху і життя-буття»³. Микола Лисенко, звертаючись до Омеляна Партицького з проханням повідомити в галицькій пресі про свою нову оперу «Різдяна ніч», у листі 8 грудня 1883 р. наголошував, що це «при наших рідких (на сором) стосунках і відносинах було б дуже корисно для самого діла»⁴.

Однак різниця політичних режимів стала «сильним, якщо не вирішальним, притягальним чинником між Галичиною і Великою Україною»⁵. Іван Франко писав про «великі прірви», що виникли «між простим народом і інтелігенцією, з одного, між Україною і Галичиною, з другого боку», але в останнє двадцятиліття ХІХ ст., за його словами, «на підмогу, а почасти на зміну давнішим діячам вийшла нова генерація робітників і вкинула в ту прірву велику працю». Цю генерацію молодших діячів, що вийшла на суспільну арену між 1880 р. і 1900 р., було названо «Молодою Україною»⁶. Михайло Грушевський вважав 80-ті роки ХІХ ст. переломними для національного руху в Галичині, що почав «ставати на власні ноги». Галичани поступово переходять «від теоретично-неясного народолобства й романтичного козакування» 1860-х років до більш активної політичної боротьби, організації народних мас

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. Чернівці, 1912. Т. 5: 1886–1889. С. 295.

⁴ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). Ф. 154 (Партицький О.). Од. зб. 84 а. Арк. 1 зв., 2.

⁵ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 142–143.

⁶ Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. Львів, 1910. Ч. 1. С. 8–9.

у руслі тогочасних європейських ідей⁷. Олександр Кониський емоційно наголошував Олександрю Барвінському 1 (13) січня 1886 р., що «чия, чия, а именно вашого покоління слава “не вмре, не поляже”, і доки існуватиме “Русин и Русь”, доти історія пам’ятатиме “имена робітників вашої генерації!”»⁸.

Загальноукраїнським друкованим органом залишалася львівська «Правда», видання якої перервалося 1884 р. В останньому номері побачила світ упорядкована Іваном Франком бібліографія статей, надрукованих у «Правді» з 1867 р., серед яких значилося чимало наддніпрянсько-українських авторів: Пантелеймон Куліш (Ратай), Михайло Драгоманов (підписаний криптонімами М.Д., М.Т-ов, Українець та ін.), Євген Гребінка, Тарас Шевченко, Олександр Кониський (П-ь, Перебендя, Сирота, Кошовий, Хуторний, Полтавець, О. Яковенко, Верниволя, Вакула з Лубен), Микола Костомаров, Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Старицький та ін.⁹. Іван Франко виділив особливу роль галичан, тоді вже покійних Володимира Навроцького і Володимира Барвінського, у виданні «Правди», що практично перестала виходити ще 1880 р.¹⁰. В. Барвінський зосередив увагу на новоствореному часописі «Діло».

Водночас журнал «Правда» ще з кінця 1870-х років мав серйозні фінансові проблеми, бо сильно залежав від передплати на Наддніпрянщині, що після Емського указу різко зменшилася. Так, Михайло Павлик писав Михайлові Драгоманову 1878 р., що «Правда» мала тільки 60 передплатників¹¹. Видавці «Правди» на-

⁷ Грушевський М. На порозі столітя. (Присвячено перемишльській українсько-руській громаді). *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1901. Т. 13. С. 84.

⁸ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 1434. Арк. 11 зв.

⁹ И. Ф. «Правда», письмо наукове и літературне. Від 1867 до 1883 року. *Правда*. 1884. В доповнене XIII рочника часописи «Правда». С. 273–315.

¹⁰ Там само. С. 273.

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України). Ф. 663 (Павлик М.). Оп. 1. Спр. 181. Арк. 74.

голошували в 1884 р., що «гніт над українською літературою та язиком в Росії – це велика московська помилка. Він викличе в Українців протест и ненависть до Великої Росії». З вірою в майбутнє українського народу писалося, що «Україна буде й мусить домогатись права своєї національності...»¹². «Для України доконче мати свою літературу, – відверто писала “Правда”, – а тим часом, дякуючи дурній політиці обрусіння, Москва накидає нам свою літературу: бери, мов, їж, хоч удавись!»¹³. Видання журналу було відновлено після деякої перерви тільки 1888 р. у контексті підготовки угодовської політики з поляками, яку здійснювала вже нова редакція.

Наддніпрянські діячі мали взаємини з редакцією народовської газети «Діло» у Львові. У листах вони висловлювали прагнення більше дізнатися про розвиток національного руху, нової української літератури в Галичині. Так, Іван Нечуй-Левицький із радістю зустрів вихід «Діла», писав редакторові газети 11 серпня 1881 р.: «От таки читатимемо хоч одну галицьку газету! До сього часу ми не знали, що там діється у Вас в Галичині»¹⁴. «Галичина – ... це край од нас далекий, – констатував І. Нечуй-Левицький у листі до редакції “Діла” 27 грудня 1881 р., – і таможні книжки до нас не доходять». І далі з сумом додав, що громадське життя на Наддніпрянській Україні «дуже, дуже» нерозвинуте¹⁵. Надіславши редакції 4 руб. для купівлі ряду книжок у Галичині, що були потрібні для написання російсько-українського словника («російсько-українського словаря»), Василь Мова зауважив у жовтні 1882 р.: «Лексикальний скарб нашої мови далеко не вичерпаний мною и найбільш через недоступність нам,

¹² Сьогочасне літературне прямування. *Правда*. 1884. В доповнене XIII рочника часописи «Правда». С. 229, 231.

¹³ Там само. С. 228.

¹⁴ Листи Івана Нечуя-Левицького до редактора «Діла». *Руслан*. 1906. Ч. 163. С. 4.

¹⁵ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 4976. Арк. 3–4; Листи Івана Нечуя-Левицького до редактора «Діла» ... С. 4.

росіянам, галицької літератури»¹⁶. Редакція губернської газети в Одесі «Одесский вестник» 29 січня 1882 р. звернулася до редактора «Діла» В. Барвінського з проханням регулярно надсилати часопис. Наприкінці листа говорилося про прагнення більш детально знати про становище галичан («о положеніи дѣлъ въ Галиціи»)¹⁷.

У листуванні з редакцією «Діла» наддніпрянські громадівці регулярно порушували питання про необхідність поглиблення своїх зв'язків із галичанами. М. Старицький, зокрема, листовно просив редакцію газети 14 грудня 1882 р. подавати «більше звістокъ про всі видання і книжки, які въ Васъ виходять, про часописі, про їхъ напрямки..., зъ Вашими літературними справами і рухомъ: це намъ найнужніше»¹⁸. Михайло Комаров у листі 24 грудня 1882 р., передплативши часопис «Діло» на наступний рік (12 руб.), висловив зауваження редакції щодо його змісту, домагався, щоб у ньому «було більше звісток з України» або статей «про такі речі, котрі однаково цікаві и для Українців, як-от рецензії на всі книжки, що виходять у нас або в Галичині»¹⁹. Крім того, критично писалося про етимологічний правопис «Діла», що видавався «зовсім чудним» для наддніпрянців. Усе це послаблювало інтерес серед наддніпрянських діячів до часопису «Діло», що, за словами М. Комарова, «не має тут такого інтересу, який воно повинно мати»²⁰. Поширенню газети «Діло» на Наддніпрянщині, писав Григорій Лук'янов (псевдонім – Григорій Десятин) Володимирові Барвінському з Києва в листопаді 1882 р., що цікавилася «майже виключно» галицькими політичними справами, перешкоджав насамперед правопис – «макси-

¹⁶ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 4995. Арк. 2; Лист Василя Мови до ред. «Діла». *Руслан*. 1906. Ч. 167. С. 4.

¹⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 4997. Арк. 1.

¹⁸ Листи Михайла Старицького до редакції «Діла». *Руслан*. 1906. Ч. 159. С. 4.

¹⁹ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 4964. Арк. 3–4; Листи М. Ф. Комарова в редакцію «Діла». *Руслан*. 1906. Ч. 166. С. 4.

²⁰ Там само.

мовичівка», «антіпатічна для українців... Справді, навіщо ви її, сю капосну максимовичівку, уживаєте... вь наївній надії поеднаты мовы російську і українську»²¹.

До редакції «Діла» на початку 1880-х років писав видатний український історик Микола Костомаров, що намагався пояснити власне бачення розвитку української мови і культури по обидва боки австро-російського кордону. Він обстоював тезу, що російська мова не є чужою для наддніпрянських українців, вважав «языкъ сей, що зоветься у насъ рускій, а у васъ – російській, не есть намъ, украинцямъ, овсѣ чужій», як для галичан німецький або польський²². З іншого боку, М. Костомаров прямо назвав «дурницею» твердження про доцільність запровадження російської мови як літературної в Галичині, бо, за його словами, «якъ же може стати интеллигентнымъ языкомъ нарѣчіе зъ иншої державы вь краѣ, где хочъ народъ и говорить одною рѣчью зъ Україною, але исторія зовсѣмъ инакъ повернула духовну долю того края?». На думку М. Костомарова, літературна мова повинна формуватися на протонародній основі («на своенароднѣй підставѣ»), що було можливим у конституційних умовах Австро-Угорщини, тоді як у самодержавній Росії ситуація була зовсім іншою²³.

Водночас у народівців на зламі 1870–1880-х років залишалося доволі загальне, тільки зовнішнє, уявлення про українську ідею, бракувало чіткого розуміння ролі Галичини в загальноукраїнських національних процесах. Контакти з громадивцями в Росії нерідко розчаровували народівських лідерів²⁴. Так, в одному з листів до брата Олександра, написаному наприкінці 1879 р., Володимир Барвінський скаржився на обмаль інформації з

²¹ ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 4987. Арк. 1, 1 зв.

²² Там само. Од. зб. 4968. Арк. 1 зв.

²³ Там само. Арк. 3–4.

²⁴ Мудрий М. Угода між галицькими народівцями і русофілами 1882 року. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. Львів, 2002. Т. 243: Праці Історично-філософської секції. С. 658.

Наддніпрянщини, говорив про подану Дем'яном Гладилевичем ідею «мене [В. Барвінського – *I. P.*] виправити на Україну і щоби раз вже основно переконатися, які вигляди є на Україні і чи маємо і можемо ще бути партиєю українською, чи маємо перевернутися в чисто галицьку партійку»²⁵. Восени 1881 р. В. Барвінський їздив до Києва, де зустрічався з громадівцями (Володимиром Антоновичем, Олександром Кониським, Миколою Лисенком та ін.), маючи на меті здобути їхню підтримку для народовців у Галичині, зокрема знайти дописувачів і передплатників для «Діла». Передусім це робилося для того, щоб «завести сталу обміну гадок і змагань по обох боках кордону». Однак, як згадував Олександр Барвінський, «не найшов він там того одушевлення і розуміння спільности справи України з Галичиною, якого сподівався. “Діло” передовсім уже зверхною формою, правопису, не припадало до вподоби українцям, а політичні справи галицьких русинів в нім обговорювані, мало їх цікавили»²⁶.

Труднощі в наддніпрянсько-галицьких взаєминах знайшли відображення в листуванні Володимира Барвінського. У листі до Григорія Лук'янова у Києві 3 грудня 1882 р. він висловлював «великий жаль», що «українцям байдуже рідна мова», з формального боку їх «вже разить правопись [“Діла” – *I. P.*] и на тім баста!». В. Барвінський закликав наддніпрянську інтелігенцію не за формою, а за суттю «стати українською», бо «интелигенция есть свічник, що повинен присвічувати поступови народа, а не коптіти темною темрявою». Із сумом писалося, що «наша народність на Україні спить и то тяжко спить»²⁷. На по-

²⁵ Барвінський О. Спомини з мого житя: у 2 ч. Львів, 1913. Ч. 2: Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871–1888 р., з додатком споминів про М. Лисенка. Львів, 1913. С. 96; Див.: Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. 1 та 2 / упоряд.: А. Шацька, О. Федорук; ред.: Л. Винар, І. Гирич. Нью-Йорк; Київ, 2004. С. 273. Далі – посилання за виданням 2004 р.

²⁶ Там само. С. 297.

²⁷ ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 4921. Арк. 1 зв., 2, 2 зв.; Лист Володимира Барвінського до Лукіянова в Києві. *Руслан*. 1906. Ч. 214. С. 4.

чатку листа В. Барвінського наголошувалося: «Правду сказати, нема у нас між Українцями а Галичанами ніякої обміни гадок, а се виходить на Вашу и нашу шкоду и на шкоду цілої справи народнї»²⁸. Автор був прихильником фонетичного правопису, що несправедливо звинувачувався «людьми лихої волі» в прагненні сполонізувати русинів. Однак він став на захист львівської редакції «Діла», що видавала свій часопис етимологічним правописом, «максимовичівкою», щоб, за його словами, не дражнити «нашої публіки старовірської, а вціпити у неї правдиві ідеали народні»²⁹.

Отже, мовно-правописні непорозуміння були на перешкоді налагодженню комунікації галицьких народовців із наддніпрянськими громадивцями. Наддніпрянці категорично наполягали на фонетичному правописі, за яким написання слова відповідає його літературній вимові («пиши, як чуєш, а читай, як бачиш»). Це було підґрунтям сучасного українського правопису, вперше використаного в Галичині «Руською трійцею» в 1830-х роках за прикладом «Енеїди» Івана Котляревського, творів українських письменників Наддніпрянщини. Однак ще довго серед галичан, особливо старшого покоління, користувався популярністю етимологічний або традиційно-історичний правопис, що базувався на традиційному написанні слів, а не їхній сучасній вимові. Етимологію активно використовували у своїх виданнях галицькі русофіли, що практично писали «язичієм» – макаронічною сумішшю церковнослов'янської мови з простонародною. Як відомо, в народовській пресі 1880-х років, зокрема в часописах «Діло», «Зоря» та деяких інших, вживалася «максимовичівка» (правопис Михайла Максимовича), за історично-етимологічним принципом, що робилося в дусі проголошеної народовцями концепції «органічної праці» для пом'якшення напруги у відносинах із русофілами на ґрунті мовно-правописних суперечок.

²⁸ Там само. Арк. 1; Лист Володимира Барвінського до Лукіянова в Києві. *Руслан*. 1906. Ч. 213. С. 4.

²⁹ Там само.

Компромісна позиція галицьких народовців у мовно-правописному питанні викликала невдоволення серед наддніпрянських діячів, що вимагали від галичан відмови від етимології й прийняття за словникову основу зразків нової української літератури Наддніпрянщини. Так, Олександр Кониський переконував, що фонетика «давно вже на часі, а тим паче нині! Давно пора скинути з нашої школи і з нашого письменства кайдани етимологічної тарабарщини» (лист до Омеляна Огоновського від 2 (14) квітня 1892 р. із Києва)³⁰. Однак наддніпрянці настановилися на опір значної частини галицьких народовців, що дали друкували частину своїх видань етимологічним правописом³¹. Водночас у народовських колах Галичини від середини 1880-х років набула поширення «желехівка» (за прізвиськом автора – лексикографа, вчителя гімназій у Перемишлі й Станиславові Євгена Желехівського), що була використана в його «Малорусько-німецькому словарі» у Львові (1882–1886). «Желехівка» – це фонетичний правопис на основі «кулішівки», у яку вносилися певні зміни (зокремана письмі позначалася м'якість «с» перед наступним м'яким приголосним, до прикладу, *світ, свято*; частка *-ся* писалася окремо від дієслова (*учить ся*) тощо)³². Очевидно, відсутність унормованого загальноукраїнського правопису в Галичині й підросійській Україні перешкоджала консолідації сил у розвитку української літератури, освіти й науки.

Особливості взаємин галицьких народовців з українським рухом Наддніпрянщини відобразив Тит Ревакович у листі до Олександра Кониського від 28 квітня 1888 р., на якому хотілося би зупинитися детальніше. Галичанин погоджувався, що львівське «Діло» «повинно заступати цілу Україну-Русь», переконував свого адресанта: «Я знаю, що редакція “Діла” так само

³⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2385. Арк. 39 зв.

³¹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901: (нарис з історії українського парламентаризму). Львів, 2002. С. 137–138.

³² Гузар О. Правописна система Галичини 80-х рр. XIX ст. *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Львів, 1999. Вип. 2: 1995–1997. С. 144–145.

думає». Однак із жалем писав, що національно свідомих «руси-нів», до яких зараховував себе, О. Кониського, О. Барвінського, І. Белея та низку інших діячів, «є, може, 100 в Галичині». Решту інтелігентних галичан, не кажучи вже про простолюд, він вважав людьми, що не знають нашої історії, літератури, етнографії, географії, розмовляють удома здебільшого то по-польськи, то по-волоськи, то по-німецьки, то по-мадярськи, або макаронічним «язичієм», «не мають ширших поглядів, вважають Україну чимсь чужим». Водночас «Діло», на думку Т. Реваковича, «помаленьку» сприяло національному самоусвідомленню галичан, щоб вони разом із буковинцями й угорськими русинами вважали «себе за оден нарід – із українсько-руським народом. Але то не прийде так скоро, бо Русин убитий, безсильний, для того повільний й мало розвитий»³³.

Тит Ревакович наголошував, що передплатниками «Діла» були винятково галичани, переважно з «незрілим» національним світоглядом, що зумовлювало недостатню увагу газети до наддніпрянсько-українського руху, вживання етимологічного правопису. Якби редакція, за словами Т. Реваковича, «раз у раз» порушувала українське питання, то «наші невірники Галичане покинули би “Діло” й сказали би: “Що нас Україна обходить?”», як це, в його розумінні, сталося раніше з народовськими часописами «Мета» і «Правда»³⁴. Про львівське «Діло» писав також О. Кониському 16 червня 1888 р. О. Барвінський, що мав на меті не виправдати, як це листовно робив Т. Ревакович, а швидше активізувати діяльність редакції народовського часопису для пропаганди українофільських ідей. Вона мала не оглядатися, «що там яка частина публіки любить або не любить», відверто вести «за собою публіку», але «до такої редакції треба нових людей, з світлими думками й твердою волею»³⁵. Отже, редакційна політика галицьких видань, зокрема народовського часопису «Діло», викликала дискусії між наддніпрянцями й галичанами.

³³ Інститут літератури ім. Т. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 3 (Франко І.). Од. зб. 1607. Арк. 311–313.

³⁴ Там само. Арк. 313–314.

³⁵ Там само. Арк. 324.

Загалом, наддніпрянських громадівців відштовхувала від народовців насамперед їхня провінційність, мислення винятково «галицькими категоріями». Вони не схвалювали відмову народовських видань від фонетичного правопису, що був основою нової української літератури, та їх орієнтацію на спілку з русофілами. В етимологічному правописі «Діла» вбачався відступ від мовно-культурних засад українського національного руху³⁶. Серед наддніпрянців, як писав О. Кониський О. Барвінському 17 (29) липня 1887 р., була поширена думка, що «в Галичині умісне цураються України, і слова и звязку з нею»³⁷. Народовці були розчаровані тим, що в українській інтелігенції Наддніпрянщини старшого покоління вбачали лояльні до Російської імперії риси, чимось схожі на галицьке русофільство. Після Емського указу громадівський рух на підросійській Україні відзначався аполітизмом, поміркованістю, підкресленою лояльністю до російського царизму. Водночас у народовців викликало невдоволення намагання Михайла Драгоманова і «молодих» громадівців утверджувати «громадівський соціалізм» серед галицької молоді, особливо той факт, що поширення драгоманівських ідей у Галичині призвело до формування у владних структурах погляду на український рух як на різновид соціалістичного руху. Як наслідок, австрійський уряд із пересторогою ставився до українофільської діяльності³⁸.

Ближчому знайомству української інтелігенції з Галичиною сприяло кілька мандрівок студентської молоді, що започатковано 1883 р. з ініціативи віденських «січовиків»³⁹. «Про відносини України до Галичини, – писав галичанин Теофіл Окуневський до Михайла Драгоманова 1 листопада 1883 р., – скажу,

³⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. С. 44.

³⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 1435. Арк. 25 зв.

³⁸ Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року... С. 658; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 44.

³⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 362 (Студинський К.). Оп. 1. Спр. 98. Арк. 1.

що зачинає ся одна до другої більше зближати. Задумують ся періодичні переїздки Українців до Галичини і наоборот»⁴⁰. Протягом 1883–1888 рр. студентські мандрівки в Галичині відбулися шість разів, за висловом Івана Крип'якевича, «були одними з перших спроб зорганізованої туристики і причинилися значно до оживлення краєзнавчих студій»⁴¹. У мандрівках взяли участь десятки студентів, зокрема відомі українські діячі Іван Франко, Кость Левицький та інші, інформацію про подорожі публікувала галицька преса⁴².

«Першою свідомо зорганізованою пробою товариської мандрівки» І. Франко назвав «українсько-руську студентську мандрівку» влітку 1884 р., що мала на меті «познайомити учасників із досить значною частиною нашого краю, його мальовничими місцевостями та його населенням». У мандрівці поряд із галичанами (Іваном Франком, Юліаном Бачинським, Іваном Гриневицьким та ін.) брав участь випускник Київського університету Федір Николайчик⁴³. Літня мандрівка 1885 р. зібрала більше осіб, майже 100 учасників, включно з українськими діячами з Наддніпрянщини, – студентами Констянтином Арабажиним, Катериною Мельник (Антонович), Оленою Доброграєвою, що приїхали до Львова з Володимиром Антоновичем у липні. Кирило Студинський, якому було тоді 17 років, пізніше згадував про теплі враження від свого першого знайомства з наддніпрянцями, що «переломлювали кордони і єдналися з нами», учасники мандрівки «будили національну свідомість між громадянством» (живим спілкуванням, співом, науковими доповідями та ін.)⁴⁴. Про студентську мандрівку 1885 р. неодноразово

⁴⁰ Переписка М. Драгоманова з д-ром Т. Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1905. С. 6.

⁴¹ Крип'якевич І. З історії галицького краєзнавства. Студентські мандрівки 1883–1888 рр. Львів, 1932. С. 1.

⁴² Див.: Там само. 16 с.

⁴³ Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. *Франко І. Зібрання творів*: у 50 т. Київ, 1976. Т. 3. С. 250–251.

⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 7–8, 11.

інформувала читачів газета «Діло»⁴⁵. Особливо К. Студинському запам'яталися слова одного з галичан, що були «провідною думкою» мандрівки. Він закликав боротися за єдність «цілого українського народу»⁴⁶.

Спогади К. Студинського дають більш детальне уявлення про характер наддніпрянсько-галицьких відносин. Уперше він поїхав до Києва в липні 1887 р., взявши із собою в О. Барвінського для киян вісім книжок, заснованої ним, історичної серії. К. Студинський перевіз книжки нелегально, сховавши під одягом. Якби це виявилось на митниці, йому загрожувало би кількамісячне ув'язнення. Київ справив на автора спогадів незабутнє враження, зокрема знайомство з Миколою Лисенком, з яким листувався ще з 1885 р., Павлом Житецьким, Олександром Кониським та іншими, поїздка на Шевченкову могилу до Канева. Кирило Студинський мав розмову з колишнім галичанином Іваном Наумовичем, що, як і Яків Головацький, через активну проросійську діяльність був змушений виїхати до Росії в середині 1880-х років⁴⁷. На початку вересня 1887 р. він повернувся до Галичини. Друга його поїздка до Києва відбулася наприкінці 1894 р. – навесні 1895 р., під час якої він неодноразово зустрічався з Миколою Лисенком, Володимиром Антоновичем, Орестом Левицьким, Костем Михальчуком, Іваном Шешенком, Миколою Міхновським та ін. Як написано у спогадах К. Студинського, П. Житецький та київські українофіли «в розвитку національного життя в Галичині» вбачали «запоруку відродження в майбутньому цілої України»⁴⁸. К. Студинський із захопленням слухав лекції В. Антоновича з історії та археології, займався в київських бібліотеках, а зібраний

⁴⁵ Поїздки проф. Вол. Антоновича на руїни Галича і Звенигорода. *Діло*. 1885. Ч. 80. С. 2; Третя вандро́вка рускої молодєжи. *Там само*. Ч. 83. С. 1–2; Ч. 83–84. С. 1–2; Ч. 85. С. 1–2; Ч. 86. С. 1; Ч. 97. С. 1.

⁴⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 18.

⁴⁷ Там само. Арк. 38, 43, 47, 54.

⁴⁸ Там само. Арк. 57–58, 61, 67–69, 71–72.

фактичний матеріал згодом використав для габілітації у Львівському університеті⁴⁹.

Поштовх до активізації взаємин між галичанами й наддніпрянцями на зламі 1870–1880-х років дала перша поїздка В. Антоновича, лідера київської «Старої громади», до Галичини в 1880 р. Він дебютував у Галичині як автор на сторінках «Мети» наприкінці 1863 р. (№ 3) віршем «З колишнього» під псевдонімом В. Маринчук, пізніше здобув популярність у народовській пресі історичними розвідками, що обстоювали українську національну самобутність. На початку 1870-х років у В. Антоновича спільно з М. Драгомановим виник план обміну українськими книжками між Києвом і Львовом, що сприяло би поглибленню наддніпрянсько-галицьких зв'язків обабіч Збруча. Цю ідею обидва вчені висловили львівському товариству «Просвіта» за посередництвом Мелітона Бучинського, який 6 вересня 1871 р. надіслав до виділу положення про умови співпраці. Зокрема, говорилося про відкриття книгарень, що обмінювалися би літературою київських і львівських видавництв⁵⁰. Про намічений план Мелітон Бучинський писав 23 вересня цього ж року Юрієві Федьковичу, з проханням від імені Михайла Драгоманова дати дозвіл на видання творів буковинського автора в Києві. У листі М. Бучинського містилася інформація про збір фольклорних матеріалів для збірника історичних пісень «з усіх Україн», в якому галичани взяли активну участь⁵¹. Однак справу не вдалося втілити в життя з огляду на брак коштів і цензурні перешкоди⁵².

Володимир Антонович мав регулярні контакти з галичанами, доклав чимало зусиль для активізації українського руху в краї.

⁴⁹ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 164 (Антонович В.). Од. зб. 36. Арк. 1.

⁵⁰ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1910. Т. 13. С. 31–32.

⁵¹ Там само. С. 38.

⁵² Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський*. Київ, 1997. Т. 2. С. 182–183.

Так, він був серед наддніпрянських діячів, що сприяли відновленню часопису «Правда» 1872 р., підтримав заснування Товариства ім. Шевченка у Львові 1873 р., а на початку 1890-х років – перетворення його на наукове. Особисто від В. Антоновича надходили кошти, зібрані наддніпрянськими громадівцями, для підтримки видавничої діяльності галицьких народовців, особливо після Емського указу, зокрема на видання «Правди»⁵³. Траплялися навіть курйозні випадки, коли, наприклад, лист від адміністратора «Діла» Дем'яна Гладилевича з проханням матеріальної підтримки для часопису 1888 р. випадково потрапив до рук не самого Володимира Антоновича, а його однофамільця, також професора Київського університету Афіногена Антоновича, запеклого українофоба⁵⁴. Найбільший вплив на галичан В. Антонович мав у 1880-х – на початку 90-х років, що було пов'язано з підвищенням інтересу київських громадівців до краю в умовах антиукраїнських репресій у Росії, підготовкою і проведенням політики «нової ери».

Першому візиту В. Антоновича передувала спроба київського генерал-губернатора розправитися з українськими громадівцями, а заодно з лібералами всіх відтінків, під приводом боротьби з російськими соціалістами-народниками, що розгорнули терористичну діяльність. Властями планувалося усунення з Київського університету 12 професорів, включно з В. Антоновичем, однак до цього справа не дійшла. Скориставшись правом ординарного професора (отримано 1878 р.) на цілорічне закордонне відрядження, В. Антонович вирішив здійснити поїздку в Європу, але через бюрократичну тяганину виїхав із Києва аж на початку весни 1880 р. Він прибув разом із дружиною і двома доньками до Львова 6 березня⁵⁵. У Львові підтримував контакти насамперед із старшим поколінням народовців, як свідчить його щоденник, найчастіше

⁵³ Там само. С. 183, 185, 192.

⁵⁴ Там само. С. 191–192.

⁵⁵ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. ... Антонович В. Твори. Повне видання. Київ, 1932. Т. 1. С. 285; Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. С. 192.

зустрічався з Ісидором Шараневичем, Корнилом Сушкевичем, Василем Ільницьким, Олександром і Омеляном Огоновськими. Натомість до молодшого покоління народовців він поставився якось байдуже, не погоджуючись із друкуванням «Діла» етимологічним правописом та їхнім тяжінням до спілки з русофілами⁵⁶.

Більш детальну інформацію про особисте знайомство В. Антоновича з Галичиною дають його «щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.»⁵⁷. Так, у щоденнику записано, що вже в перший день після свого приїзду до Львова він зустрічався з Михайлом Диметом і Володимиром Барвінським, пізніше – з Ісидором Шараневичем, Антонієм Петрушевичем, відвідав наукові установи (університетську бібліотеку, Інститут Оссолінських та ін.), після чого лаконічно занотував 8 березня про «состояние галицко-русской партии – ее упадок и раздоры»⁵⁸. За понад 2,5 місяці перебування у Львові (до 25 травня) В. Антонович мав зустрічі з представниками різних національно-політичних орієнтацій, переважно старшого покоління народовців (усього щоденник згадує понад 20 осіб). Щоправда, ці записи мають скупий характер, без будь-якої інформації про зміст розмов, за деякими винятками (наприклад, про В. Ільницького містився прихильний запис: «...тип умного и делового русина»). Впадає у вічі, що на ім'я молодого редактора «Діла» В. Барвінського в щоденнику В. Антоновича натрапляємо лише раз. Відомий історик нечасто спілкувався з молодшими народовцями, більше часу приділяючи науковій роботі⁵⁹. Про це, зокрема, прямо писалося в донесенні поліції 1880 р. Вона інформувала вище керівництво, що В. Антонович не брав активної участі у громадському житті

⁵⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 45.

⁵⁷ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. С. 285–301.

⁵⁸ Там само. С. 285.

⁵⁹ Там само. С. 285, 287, 290. Характерно, що 15 травня 1880 р. В. Антонович відвідав у Львові як народовську «Просвіту», так і засідання русофільської «Русской рады».

краю, займався переважно науковою діяльністю, зокрема багато працював у бібліотеці Оссолінеуму⁶⁰.

Побувавши в Західній Європі (доїхав аж до португальської столиці Ліссабону), В. Антонович повернувся додому на початку 1881 р., коли ситуація в Києві за час його відсутності змінилася кардинально. Імператор остаточно схилився до рішення проголосити в Росії конституцію. Була навіть створена спеціальна комісія для розробки програми реформ на найближчі роки (очолював її Михайло Лоріс-Меліков). Однак після вбивства царя російськими революціонерами-народниками в березні 1881 р. близькі надії на обмеження чинності Емського указу знову розбилися вщент. В умовах реакції, яка запанувала тоді в Російській імперії, наддніпрянські українофіли були змушені більш прискіпливо звернути свої погляди на Галичину. Конституційні можливості під австрійською владою створювали умови для вільного національного розвитку. Усвідомлення цього приходило під враженням свіжих розповідей В. Антоновича. Можливо, саме тоді почав вживатися термін «український П'ємонт», на появу якого не могло не вплинути недавнє перебування видатного історика в Італії та Галичині⁶¹. Образ Галичини як «українського П'ємонту» формували передусім наддніпрянські діячі, починаючи ще зі середини 1860-х років, зусиллями П. Куліша, О. Кониського та інших, але цьому особливо прислужився В. Антонович.

У липні 1885 р., проїздом до Італії на лікування Володимир Антонович удруте побував у Львові зі своїми учнями Костянтином Арабажином, Оленою Доброграєвою і Катериною Мельник (у майбутньому – дружиною). Він мав, за дорученням київської громади, нараду з народовськими діячами у справі видання спеціального додатку до часопису «Батьківщина», присвяченого справам підросійської України, а також щодо

⁶⁰ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва). Оп. 1. Спр. 4912. Арк. 39.

⁶¹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 46.

вступу І. Франка до редакції «Зорі»⁶². Приїзд В. Антоновича відбувся з метою примирення галичан навколо питання участі І. Франка в редагуванні журналу «Зоря», що від 1885 р. перейшов у власність Товариства ім. Шевченка. В. Антонович підтримав бажаний для наддніпрянців компроміс між І. Франком і старшими народовцями, усупереч позиції М. Драгоманова намагався привернути до співробітництва в «Зорі» навіть М. Павлика. Останній категорично відмовився, але розмови з лідером «Старої громади» справили на нього позитивне враження, про що, зокрема, М. Павлик писав до М. Драгоманова. Особливо зацікавила М. Павлика ідея видання географічного словника України⁶³. Під час липневої поїздки 1885 р. В. Антонович проводив археологічні розкопки спільно з І. Шараневичем у Звенигороді і с. Залукві біля Галича⁶⁴.

Вражений знайомством із В. Антоновичем, М. Павлик писав М. Драгоманову 26 липня 1885 р.: «Пізнавсья з ним. Дуже міні подобав сьа особисто ј науково, ... чоловік живиј». В. Антонович переконував М. Павлика співпрацювати з народовцями, «давати свої праці в “Зорьу”, та даремна [це – І. Р.] робота»⁶⁵, – підсумував галичанин. М. Павлик листовно радив М. Драгоманову зустрітися з В. Антоновичем де-небудь в Італії, щоб обговорити суть політичної ситуації на Наддніпрянській Україні (лист від 5 серпня 1885 р.). «Непремінно јідьте [на зустріч із В. Антоновичем за кордоном – І. Р.], – переконував М. Павлик М. Драгоманова, – бо після Вашого вијїзду, ост(анніми) роками, на Україні стан річей змінив сьа в головнім, – шчо Вам конче треба знати, коли не хочете, шчо б Ваші писаньја ј заходи в ціј справі відбивались далі јак о стіну»⁶⁶. Очевидно, М. Павлик під час коротко-

⁶² Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. Прага, 1942. С. 72.

⁶³ Кордуба М. Звязки В. Антоновича з Галичиною... С. 193–194.

⁶⁴ Там само. С. 179.

⁶⁵ Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. Чернівці, 1910. Т. 4: 1882–1885. С. 423.

⁶⁶ Там само. С. 431–432.

го спілкування з В. Антоновичем відчув розбіжності між двома наддніпрянськими діячами в оцінці перспектив розвитку національного руху. Невдовзі між «Старою громадою» і М. Драгомановим відбувся розрив у стосунках, початок якому поклала листовна полеміка останнього з В. Антоновичем 1885 р.⁶⁷

У листі з Риму 8 вересня 1885 р. В. Антонович писав М. Драгоманову, що, перебуваючи близько місяця у Львові, переконався в силі москвофільської «партії», що завдячувала фінансовій підтримці російського царизму, тоді як позиції місцевих народовців були досить слабкими. Отже, у розумінні В. Антоновича назріла необхідність видання антимосквофільського органу, навколо якого необхідно було об'єднати прихильників українофільських поглядів у Галичині. Кияни натиснули на І. Франка, щоб, як писав В. Антонович, він погодився «во что бы то ни стало идти с народовцами, на народовцев же в том смысле, чтобы не оказывали давление на Франка и смелее выступали против москвофилов»⁶⁸. У відповідь М. Драгоманов 10 вересня 1885 р. листовно заперечив тезу про силу галицького москвофільства, як і потребу першочергової боротьби з ним, оцінював суть політичної ситуації в краї, як пробудження мас – міщанства і селянства: «Массы в Галиции все же = украинским, ...уважение к их быту и языку поднялось». М. Драгоманов залишався прихильником заснування «прогресивного» журналу «Поступ» у Львові, що підготувало би ґрунт для створення партії з програмою, за його словами, «в роде западно-европейских радикальных, с приноровлением к местным условиям»⁶⁹.

Однак драгоманівські плани розрушила угода про співпрацю І. Франка з редакцією львівського журналу «Зоря» в 1885 р., при підтримці наддніпрянських громадівців, що є предметом окремого дослідження. «В этой унии виноваты, конечно, молодые галичане, – писав М. Драгоманов В. Антоновичу, – но ... еще более виноваты и Вы с ко(мпанией)». Лист М. Драгоманова містив го-

⁶⁷ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 52, 54.

⁶⁸ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович / упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. Київ: Заповіт, 1997. Т. 2. С. 115.

⁶⁹ Там само. С. 117–119.

стрі слова на адресу галицьких народовців. Автор висловлював також образ на українських діячів із Наддніпрянщини й особисто на В. Антоновича, що уклали «згоду без мене и против мене». Проте в нього не було сумніву в недовговічності Франкового перебування в редакції «Зорі», створення самостійного радикального журналу і партії⁷⁰. Власне, так і сталося через кілька років, коли у Львові 1890 р. під ідейним впливом М. Драгоманова виникла Русько-українська радикальна партія – перша модерна українська політична партія, у створенні якої взяли активну участь І. Франко і М. Павлик, а партійним органом став громадсько-політичний двотижневик «Народ». Тоді взаємини В. Антоновича з М. Драгомановим зіпсувалися остаточно.

Поряд із В. Антоновичем, інтерес до Галичини на початку 1880-х років виявив видатний наддніпрянсько-український письменник і громадський діяч П. Куліш. Він започаткував тривкі стосунки з галичанами ще в 1860-х – на початку 1870-х років, коли був рушієм українського руху у краї, обстоював виразно антипольську позицію. Однак Кулішевий конфлікт із львівськими народовцями і ревізія власних поглядів, що виявилася в переоцінці козаччини й гайдамаччини як деструктивних рухів, злісному осуді Тараса Шевченка, сприяли ізоляції письменника, що не знайшов розуміння в Галичині. «Ми народ незгідний, – відверто писав П. Куліш О. Барвінському з Мотронівки 29 серпня 1881 р., – ми наслідники тих розбишак, з котрих нарobili собі героїв чести і общего добра; ми варвари; наші задуми і почуття вельми мізерні». Він критично відгукнувся про суперечки серед українських діячів по обидва боки Збруча: «Усього півтора чоловіка нації, і ті живуть у незгоді»⁷¹.

Під впливом Івана Пулюя, що на літо 1880 р. приїжджав на запрошення Пантелеймона Куліша до Мотронівки, наддніпрянський діяч знову вирішив зайнятися видавничою діяльністю в Австро-Угорщині, цього разу вже самостійно, без посередників.

⁷⁰ Там само. С. 120, 123.

⁷¹ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцького, передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк; Торонто, 1984. С. 240.

Наприкінці листопада – на початку грудня 1880 р. П. Куліш проживав у Відні, куди приїхав залізницею, мешкав у І. Пулюя. Проїздом він зустрічався з братами Барвінськими – Олександром у Тернополі та Володимиром у Львові, яким, мабуть, вдалося переконати П. Куліша, що претензії до В. Барвінського в присвоєнні «Псалтиря» і переданих йому коштів на це львівське видання 1871 р. були безпідставними⁷². Приїхавши до Тернополя 23–24 листопада 1880 р., П. Куліш погодився переночувати в хаті О. Барвінського, який пізніше згадував, що на його гостя справила приємне враження інформація, що після заснування часопису «Діло» 1880 р. серед галичан «почався наново живіший народний рух», «були вже почини і задатки щораз поважнішої роботи і діяльності»⁷³. Обмін листами між двома діячами, за твердженнями кулішезнавця Євгена Нахліка, тривав до вересня 1881 р.⁷⁴

Серед причин, що спонукали новий виток Кулішевої уваги до Галичини, було, з одного боку, потепління стосунків із народовцями та звістки про успіхи національного руху в краї, а, з іншого, – розчарування у своїх наддніпрянських колегах-літераторах (саме наприкінці 1880 р. остаточно розірвалися багатолітні особисті контакти П. Куліша з М. Костомаровим)⁷⁵. 18 (30) грудня 1881 р. Пантелеймон Куліш разом із дружиною приїхав до Львова, де мав намір видати за наявні кошти поетичну збірку «Хуторна поезія» та переклади кількох п'єс Вільяма Шекспіра, попрацювати в місцевій бібліотеці. На відміну від попередніх, більш короткочасних Кулішевих візитів до столиці провінції, починаючи від 1858 р., ця поїздка тривала кілька місяців⁷⁶. У Львові П. Куліш у перший же день зустрівся з В. Бар-

⁷² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2 т. Київ, 2007. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. С. 357, 359.

⁷³ Барвінський О. Спомини з мого життя... Ч. 1 та 2. С. 300–301.

⁷⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 359.

⁷⁵ Там само. С. 347, 359–360.

⁷⁶ Щурат В. До історії останного побуту П. Куліша у Львові. Львів, 1898. С. 3.

вінським, засновником і редактором газети «Діло», та І. Белеєм, що редагував журнал «Світ»; оформив передплату на обидва часописи. З приводу видання шекспірівських творів і «Хуторної поезії» письменник спілкувався з членами Товариства ім. Шевченка – директором друкарні Каролем Беднарським, головою товариства Корнилом Сушкевичем, Юліаном Романчуком, Дем'яном Гладилевичем. Молодій редакції журналу «Світ», з якою в П. Куліша не було гіркого досвіду видавничої співпраці, він запропонував деякі свої нові твори⁷⁷. Кулішеву «Слов'янську оду», що мала відверто антисамодержавне спрямування, Іван Белей опублікував у лютому 1882 р.⁷⁸.

Очевидно, П. Куліш, що на якийсь час втратив інтерес до Галичини в 1870-х роках, слабо орієнтувався в місцевих справах. Про це, зокрема, свідчить той факт, що він, дізнавшись із розмови з І. Белеєм про фінансові проблеми «Світу», звернувся з листом до К. Сушкевича 28 березня 1882 р. із проханням, щоб Товариство ім. Шевченка «уділяло» щомісячну «підмогу» журналу. Вона передбачалася на період становлення, доки видання, за Кулішевим висловом, «не обіпреця на свою пренумерацію»⁷⁹. Важко собі уявити, щоб товариство, навіть якби мало для цього кошти, підтримало б журнал соціалістичного змісту. Від грошової допомоги П. Куліша, яку він пропонував від себе, І. Белей відмовився через ідейні розходження, про що відверто писав І. Франку 8 квітня 1882 р.: «К[улі]ш рад би, як бачу, з “Сьвіта”, зробити ніби свій орган і давати на него гроші, але ... я (...переконаний, що й Ти) на тее не пристаємо. ... К[улі]ш був так наївний, що мені при людях, Грабовичу і Барв[інськ]ім, в друкарні Тов[ариства] імени Шевченка робив таку пропозицію: “Я Вам буду давати, – каже, – 60 флог. [флоринів – І. Р.] місячно (коли Ви не маєте грошей на видавництво), а Ви будете писати, як я Вам скажу, бо, звісно, на чим візку йдеш, того пісню

⁷⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 361–363.

⁷⁸ Куліш П. Славянська ода. *Сьвіт. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись*. 1882. Ч. 2(14). С. 249–250.

⁷⁹ Студинський К. Слідами Куліша. *Записки НТШ*. Львів, 1928. Т. 148: Праці Історично-філологічної секції. С. 296–297.

співай»⁸⁰. І. Франко підтримав відмову від Кулішевої пропозиції, хоч і не заперечував можливість подальшої видавничої співпраці з П. Кулішем. Щоправда, після публікації образливої рецензії І. Франка на «Хуторну поезію» в березні 1882 р.⁸¹ будь-яке зближення між ними стало практично неможливим⁸².

Отже, в П. Куліша не склалися добрі стосунки з галичанами із тих самих причин, що й раніше з наддніпрянськими діячами. У листі до І. Пулюя 1882 р. П. Куліш скаржився, що в нього у львівському готелі буває один К. Сушкевич, «і я буваю тільки в д-ра Сушкевича, та й годі. І веде розмову тільки офіційну». Водночас до П. Куліша за порадою К. Сушкевича на короткий час заходили Ю. Романчук і Д. Гладилевич⁸³. Найбільш близько з ним зійшовся відомий бібліограф і публіцист Іван Левицький, якому Пантелеймон Куліш довірився у своїх переговорах із поляками. Є підстави вважати, що ще перед приїздом до Галичини в П. Куліша визріла ідея польсько-українського порозуміння, але навряд чи він мав якісь повноваження від наддніпрянських українофілів, контакти з місцевими поляками сприяли кристалізації угодовської ідеї⁸⁴. Так, Пантелеймон Куліш мав часті розмови про історичні конфлікти й можливі шляхи порозуміння двох народів із Теофілом Шумським, Людвіком Кубалею та ін. Подружжя Кулішів на довгі роки заприязнилося із дрібним урядником поляком Алоїзієм Юркевичем і його дружиною Евеліною, у помешканні яких прожива-

⁸⁰ Інститут літератури ім. Т. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 3. Од. зб. 1604. Арк. 18–19. Іларіон Грабович (1856–1903) – галицький український письменник.

⁸¹ Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша. *Світ*. 1882. Ч. 3(15). С. 267–273; «Коли Шевченко ридає, згадуючи діла незабутні дідів наших і готов би віддати веселого віку половину, щоби їх забути, – писав І. Франко в рецензії, – д. Куліш по просту плює на ті діла і на всю нашу минувшість» (С. 269).

⁸² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 364–365.

⁸³ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані... С. 247–248.

⁸⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 72–73.

ло у Львові⁸⁵. П. Куліш та А. Юркевич листувалися у 80-х – на початку 90-х років XIX ст.⁸⁶.

Інтерес до П. Куліша з польського боку посилив вихід у Львові на початку 1882 р. книжки «Хуторна поезія»⁸⁷, у якій, щоправда, не було відвертих закликів до польсько-української угоди. Однак у «Зазивному листі до української інтелігенції», поміщеному наприкінці книжки⁸⁸, П. Куліш закликав інтелігенцію до наполегливої праці над просвітою народу: якщо колись «наші предки варяги й козаки ... робили своє національне діло ... мечем та кулачем», то тепер необхідно діяти «пером та лагодою». Усе «зле й лихе» в українській історії письменник пояснював «політичною темрявою» народу, коли «політика не питала дороги в науки». Згадавши про складні стосунки з сусідніми народами («однó тільки наше зосталось при нас – живе українське слово»), автор висловив віру в майбутнє рідного народу. Від нього історично залежала розстановка політичних сил у Центрально-Східній Європі, що було свідченням потенційної сили («дóкіль стояли ми за Польщу, під п'ятою в Ляха извивáлась Москва, а як почали стояти за Москву, стала тогді Польща пишати під п'ятою в Москаля»). П. Куліш об'язно звернувся до земляків із закликом підняти «на високостях науки и літератури наше національне знамено»⁸⁹. Історик Дмитро Дорошенко назвав «Зазивний лист...» своєрідним маніфестом «про потребу зміцнення українського літературного

⁸⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 363, 365.

⁸⁶ Мончаловскій О. Письма П. А. Кулиша, относящіяся къ времени и цѣли его пребыванія во Львовѣ. *Научно-литературный сборникъ. Повременное издание «Галицко-русской матицы»* / подъ ред. Б. А. Дѣдицкаго. Львовѣ, 1904. Т. 3. Кн. 2. С. 1–41; Перший Кулішевий лист до А. Юркевича польською мовою було написано 24 травня 1882 р., а останній, україномовний – 20 червня (за старим стилем) 1893 р.

⁸⁷ Куліш П. А. Хуторна поезія. Львів, 1882. 139 с.

⁸⁸ Зазивний лист до Української Інтелігенції. Там само. С. 113–137.

⁸⁹ Там само. С. 128, 131, 133–135.

руху як головного прояву національного життя, зосередивши той рух у Галичині»⁹⁰.

Кулішеві думки підтримав польський письменник Юзеф-Ігнацій Крашевський, з ініціативи якого в березні 1882 р. між двома діячами почалося листування. У відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки в Кракові зберігаються оригінали чотирьох листів П. Куліша до І. Крашевського, написаних зі Львова 1882 р. (18, 20 і 27 березня, 7 квітня за новим стилем), що друкувалися пізніше в часописі «Народ»⁹¹. У першому Кулішевому листі польською мовою підтримано ідею порозуміння двох сусідніх народів. Автор сподівався передусім покращити долю «свого народу» і застерігав, що політика гноблення русинів тільки збільшує сили опору⁹². Зворушений тим, що поляк листовно назвав себе його «братом», П. Куліш 20 березня висловив надію в душі Святого Письма на примирення обох народів, сподівався дожити «до нового завіту славної і постидної польско-української історії». Він мав намір спростувати польське прислів'я: «Póki świat światem, Rusin Polakowi nie będzie bratem» («Доки світ світом, русин полякові не буде братом»), нав'язати свої погляди «старшим по культурі братам – ворогам нашим...»⁹³.

Кулішевий лист від 27 березня 1882 р. містив тезу про необхідність порозуміння «Русина з Ляхом», яку П. Куліш обіцяв невдовзі обґрунтувати у книзі «Крашанка». Характерно, що він критично оцінював у листі постать Богдана Хмельницького («сей п'яний людською кров'ю крокодил»), образно вбачав у поляках старшого брата, що піде на примирення з

⁹⁰ Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. Київ; Ляйпціг, [б. р.]. С. 189.

⁹¹ Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії руско-польських відносин. *Народ*. 1892. Ч. 20–21. С. 219–224; див. також: Павлик М. Куліш про свою справу з Поляками. *Народ*. 1892. Ч. 22–23. С. 239–240; Ч. 24. С. 248–249.

⁹² Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów, sygn.6513.IV (Korespondencja J. I. Kraszewskiego. Listy z lat 1863–1887. K(ul-w)). T. 53. K. 476, 476 zw.

⁹³ Ibid. K. 471, 471 zw., 472.

молодшим, якого назвав «убогим неуком»⁹⁴. В останньому листі П. Куліша 7 квітня адресата було названо «мій сердечний брате», від якого український письменник сподівався на поширення серед поляків угодовської ідеї, що не мала підтримки в суспільній свідомості двох народів. Закінчувався лист закликом до польської сторони надати «русинам пільгу» в питаннях, на які вони «по правді нарекають»⁹⁵. Одночасно з листом П. Куліш надіслав щойно видану «Крашанку» («та ще й не одну»)⁹⁶. По суті, він відкрито закликав польську сторону в особі інтелектуально-шляхетської еліти до порозуміння, щоб на практиці усталилося добросусідство між народами в ім'я громадянської згоди та еволюційного поступу, відвернення майбутніх конфліктів⁹⁷.

Кулішевий виступ мав резонанс серед поляків, що викликало в нього надію на культурну співпрацю з польськими діячами. Так, уже в березні 1882 р. з ініціативи польських літературно-наукових кіл Галичини відбувся обід на честь П. Куліша. Думки наддніпрянського українофіла у квітні-травні надрукувала польська преса («Gazeta Krakowska», «Dziennik Polski», «Gazeta Narodowa»). П. Куліш вступив у багатонадійні переговори з польськими діячами, що обіцяли значну фінансову допомогу на заснування у Львові української друкарні та видання газети «Хутор», у якій пропагувалися б угодовські ідеї⁹⁸. Навіть було підписано відповідну угоду. А П. Куліш навесні 1882 р. через адвоката подав до львівського намісництва прохання надати австрійське громадянство, щоб мати можливість як підданому монархії Габсбургів зайнятися видавничим підприємством. Паралельно він вжив заходів для виходу з-під російського підданства, але Кулішеву заяву задовольнили щойно в липні 1883 р., коли потреба в цьому вже відпала. Письменник

⁹⁴ Ibid. К. 469, 469 zw.

⁹⁵ Ibid. К. 473, 473 zw., 474.

⁹⁶ Ibid. К. 473.

⁹⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 367–369.

⁹⁸ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 74–75, 77; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 368, 370–371.

поставився байдуже до заманливої пропозиції читати у Львівському університеті курс «руської» історії, що виникла під час переговорів із поляками⁹⁹. «Не хочу професорувати вві Львові, – пояснював П. Куліш у листі до І. Пулюя 23 квітня 1882 р. (за новим стилем). – Аби як читати руську историю не подобає міні, а читаючи її добре, я мушу занедбати моє писання... Да и неволя. А я привик робити, що и як міні хочецця»¹⁰⁰.

Більш детально свої погляди на польсько-українське порозуміння П. Куліш виклав у публіцистичній брошурі «Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року», виданій у Львові на початку квітня 1882 р. у друкарні Товариства ім. Шевченка (невдовзі вийшло друге видання з авторською післямовою). Автор присвятив «Крашанку...» Тарасові Шевченку та Адаму Міцкевичу, чим намагався показати своє шанобливе ставлення до культових поетів обох народів, особливо до Тараса Шевченка, якого ще недавно піддав різкій критиці. П. Куліш зробив для обґрунтування необхідності угоди екскурс в історію, починаючи від Київської Русі. Щодо козацьких часів, то тепер це для нього не інакше, як «п'яний бунт», а шляхта, що обернулась у козацтво, – «тяжкі криміналісти, безнадійні стратенці, легкодухі зрадники культури європейської», Колі́ївщина – «постидна для нас пора народної жизні»¹⁰¹ і т. п. Із іншого боку, було засуджено політику поляків, особливо фанатизм єзуїтів, але цьому присвячено набагато менше місця. Автор зробив такий висновок: «З обох боків накоїли ми стілько ехидного и кривавого, стілько дурного и пагубного, що нема вже на землі й трибуналу, котрий здолів би нас розсудити...». Два народи порівнювалися з римськими гладіаторами,

⁹⁹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 371– 373.

¹⁰⁰ Листи П. О. Куліша до Івана Пулюя (1870–86 рр.) / подав К. Студинський. *Збірник філологічної секції НТШ*. Львів, 1930. Т. 22. Ч. 2: П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки). С. 69.

¹⁰¹ Куліш П. А. Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882 року. Видана типом другим з додатком посліслов'я. Львів, 1882. С. 19, 22, 27.

що «обоюдно готують собі смерть, котрою не хвалитимецця ні один з їх потомків»¹⁰².

Вихід полягав у тому, щоб припинити одвічну ворожнечу і зажити в злагоді й мирі. У післямові, епіграфом до якої слугували українські прислів'я «Не купуй хати, а купи сусіда», «Ворога хлібом та сіллю карай», П. Куліш конкретизував свою пропозицію угоди. Він так писав про початок нового періоду: «Польскоруської житні. Позад нас – тьма завзятого недомислу; перед нами – світ миролюбивої науки»¹⁰³. Усвідомлюючи глибину конфлікту між двома народами, П. Куліш писав, що «обоюдні предківські провини такі болючі, мов дві глибокі рани, на котрі нема ліків»¹⁰⁴. Однак годі чекати «самоосуду» від русинів – «народу, систематично придавленого убожеством и послідушого [останнього – *I. P.*] у цивілізації між усіма Славянами... Треба ждати каяття й вороття од багаччого, од потужнійшого, од вишшого в просвіті, од свідомого в давній и новій політиці». П. Куліш щиро вірив у те, що польська інтелігенція «почала вже зглибока міркувати», як порозумітися з русинами – «своїм тисячолітнім ворогом»¹⁰⁵.

Мабуть, М. Павлик мав рацію, коли назвав П. Куліша (як і Ю.-І. Крашевського) «поетом в політиці», категорії мислення якого більше характерні для літератури, ніж для політики¹⁰⁶. Будучи людиною надзвичайно темпераментною, він як громадсько-політичний діяч відчував тенденції суспільного розвитку, динамічно реагував на дух і потреби часу. Це було однією з причин (поряд із особливостями характеру) неодноразових змін політичних і літературно-історичних уподобань П. Куліша, що пояснювалося мінливістю складних умов, у яких відбувалося формування модерної української національної ідеї, поняття «соборності» України¹⁰⁷. Після Емського указу 1876 р.

¹⁰² Там само. С. 30.

¹⁰³ Там само. С. 33.

¹⁰⁴ Там само. С. 36–37.

¹⁰⁵ Там само. С. 37–38.

¹⁰⁶ Павлик М. Куліш та Крашевский... С. 220.

¹⁰⁷ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. С. 71.

у П. Куліша остаточно визріла думка перенести основний осередок своєї культурно-національної праці до Галичини, під захист австрійської конституції. Якщо раніше, незважаючи на переслідування царизму, він пов'язував свої надії з Росією, сподіваючись на її еволюцію у майбутньому в напрямі демократизації, то тепер відкрито переорієнтовується на угодовську політику з поляками в Галичині, щоб забезпечити кращі можливості для розвитку національного руху¹⁰⁸.

Угодовська акція П. Куліша викликала резонанс у суспільному житті. П. Куліш явив себе в новій поставі, за висловом І. Франка, як «апостол – польсько-руської [тобто української – І. Р.] згоди»¹⁰⁹. Польська сторона виявила інтерес до Кулішевої ініціативи, була налякана перспективою ширення російського православ'я в Галичині, промосковських симпатій (після заяви про перехід громади с. Гнилички на Тернопільщині на початку 1882 р. із греко-католицької віри на православну). У польській пресі (часописах «Gazeta Krakowska», «Dziennik Polski» та ін.) публікувалися відгуки на Кулішеві книжки. Водночас на перешкоді угодовству була певна недовіра до П. Куліша, що неодноразово змінював ідейні погляди і виступав самостійно, без будь-яких повноважень від наддніпрянської громадськості¹¹⁰. Отже, П. Куліш практично не знайшов підтримки в обох сторін, яких закликав до порозуміння – як серед поляків, так і серед галицьких народовців і наддніпрянських громадівців-українофілів, що пояснювалося передусім стереотипами в суспільній свідомості, взаємною ворожнечею, яка переповнювала історичну пам'ять обох народів.

Галицька преса не шкодувала критичних сторін на адресу Кулішевих книжок. Так, в «Ділі» в квітні 1882 р. з'явилася розгорнута стаття-відповідь В. Барвінського¹¹¹. Автор ви-

¹⁰⁸ Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш... С. 39, 44–45.

¹⁰⁹ Франко І. Из переписки П. Куліша з Галичанами 1870–1871 р. *Записки НТШ*. Львів, 1898. Т. 26. С. 16.

¹¹⁰ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 74–75.

¹¹¹ Крашанка П. Куліша Русинамъ и Полякамъ на Великдень 1882 року. *Дѣло*. 1882. Ч. 25. С. 1–3; Ч. 26. С. 1–3.

словлював обурення брошурою П. Куліша, в історіософських висновках якого бачив «не бѣльше правды, якъ въ решетѣ воды». Водночас сама можливість угоди не заперечувалася, а навпаки, В. Барвінський переконував, що взаємна ворожнеча не вигідна для обох сторін («...загалъ Русинѣвъ, якъ не викликувавъ тои вражды [з поляками – *I. P.*]. такъ и не бачить нѣякои спасенной будучности въ ей поѣддержаню, а противно разъ у разъ выказувавъ и поѣдносивъ шкодливоѣсть тои вражды») ¹¹². Ініціатива до порозуміння, як вважала редакція «Діла», мала виходити лише від поляків «яко стороны верховодячої и перемагающей... Тутъ треба и часу и, що важнѣйше, працѣ и то працѣ всесторонной, статочной и оглядной» ¹¹³. Особливу активність у критиці Кулішевої діяльності виявляв Омелян Партицький ¹¹⁴. Він був тоді редактором «Зорі», з яким П. Куліш розійшовся ще наприкінці 1860-х років, коли виник конфлікт навколо подальшого видання журналу «Правда». Виступи О. Партицького мали надто різкий, злісний характер, про що свідчить, зокрема, категоричне твердження про нібито «упадок умственныхъ силъ автора», як-то кажуть, «бувъ ко́нь, та зѣѣздивъ ся» ¹¹⁵.

Не дочекавшись виходу «Шекспірових творів» у Львові, Пантелеймон Куліш у травні 1882 р. виїхав до Відня, де зустрівся у свого знайомого Івана Пулюя, мав аудієнції з президентом Віденського парламенту Францішеком Смолькою та австрійським міністром у справах Галичини Флоріаном Земляковським. Однак Кулішева домовленість із поляками розладналася. Сильно цьому зашкодила папська булла про реформу греко-католицького василіанського чину єзуїтами (про неї П. Куліш дізнався дорогою до Відня), що дала привід до но-

¹¹² Там само. Ч. 26. С. 3.

¹¹³ Голосы польскихъ газетъ о згодѣ mezi Поляками а Русинами. Там само. Ч. 28. С. 1.

¹¹⁴ [Партицький О.] Львѣвскіѣ виданя Пант. А. Кулѣша. *Зоря*. 1882. Ч. 8. С. 120–123; Ч. 9. С. 135–136; Ч. 11. С. 169–170; Ч. 17. С. 266–268; Ч. 21. С. 327–330.

¹¹⁵ Там само. Ч. 21. С. 330.

вої серії взаємних звинувачень у шовінізмі й нетолерантності. Контакти П. Куліша з польською стороною обірвалися десь наприкінці травня – не пізніше 20-х чисел червня 1882 р. Того ж року у Відні вийшла друком німецькомовна брошура П. Куліша (скорочена версія праці українською мовою, що залишилася в рукописі) «Vergewaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuiten» («Насильство єзуїтів над василіанами в Галичині»), яка одразу була конфіскована¹¹⁶. У липні до вдови Ксенофонта Климковича з Відня 13 серпня 1882 р. П. Куліш писав, що «ні Ляхи, ні Русини (однаково дурні) не дали міні нічого зробити». Він відверто висловлював невдоволення діяльністю галицьких народовців: «Приятелі Климковичові зробили все..., щоб моїх книжок ніхто в Галичині не куповав, а на Україну їм нема ходу»¹¹⁷.

Додому П. Куліш повернувся у квітні 1883 р. і зайнявся справою повернення російського підданства. Досвід угодовської акції показав, що не варто задля надії на польсько-українське порозуміння звертатися до колишніх незгод. Кулішевий заклик до співпраці галицьких русинів і поляків знайшов небагато прихильників, за висловом К. Студинського, в опозицію до нього стало «ціле українське громадянство в Галичині»¹¹⁸. Однак, незважаючи на невдачу, угодовська ініціатива П. Куліша мала неабияке значення. Участь наддніпрянця в переговорах із поляками в півдавстрійській Галичині засвідчила появу нових політичних тенденцій. Громадівці-українофіли в Росії, не маючи змоги для повноцінної легальної діяльності після 1876 р., намагалися зміцнити контакти з галицькими народовцями, яких штовхали до угоди з домінуючими в краї поляками. У цьому вбачався засіб для перенесення центру діяльності в Галичину, що мала стати «українським П'ємонтою». Діяльність П. Куліша 1882 р. практично стала «генеральною

¹¹⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр... С. 77–79; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 382–384.

¹¹⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 3599. Арк. 1–1 зв.

¹¹⁸ Студинський К. Слідами Куліша... С. 296–297.

репетицією» польсько-української угоди 1890–1894 рр.¹¹⁹. Водночас Кулішевий виступ у Галичині «в ролі примирителя..., – писав Дмитро Дорошенко, – був його лебединим співом яко громадського діяча...»¹²⁰.

В останні роки життя (квітень 1883 р. – 2 (14) лютого 1897 р.) П. Куліш відійшов від активної громадської діяльності, усамітнився з дружиною в Мотронівці, яку називав Ганнина Пустинь, де зосередився на літературній, перекладацькій та історико-дослідницькій праці. Особливу увагу він приділив перекладу Біблії, над яким працював ще від початку 1870-х років спільно з І. Пулюєм. Однак від кінця 1886 р. обмін листами з ним припинився. І. Пулюй відновив листування з Кулішевою дружиною тільки після смерті письменника. Серед причин розриву багатолітніх дружніх стосунків, окрім ідейних розбіжностей (І. Пулюй досить прохолодно ставився до політичних кроків П. Куліша), були особисті образи, фінансові суперечки¹²¹. Водночас листування з галичанами Пантелеймон Куліш не припиняв до кінця життя у різний час у другій половині 80-х – на початку 90-х років XIX ст. листувався з Омеляном Огоновським, Михайлом Павликом, Наталією Кобринською, Олександром Барвінським та ін.

Листування професора Львівського університету О. Огоновського з П. Кулішем тривало майже 2 роки. 13 листів О. Огоновського до П. Куліша (частина листування між ними) протягом березня 1889 р. – січня 1891 р. побачили світ у газеті «Руслан» зусиллями К. Студинського¹²². Кулішеві листи до Омеляна Огоновського (16 листів до 27 травня 1891 р. за

¹¹⁹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. С. 79–80.

¹²⁰ Дорошенко Д. П. Куліш (10 років зо дня його смерти – 2 лютого 1897 року). *Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. 1907. Т. 1. С. 238.

¹²¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 393, 436.

¹²² Листи д-ра Ом. Огоновського до П. Куліша в літах 1889–91 / подав К. Студинський. *Руслан*. 1908. Ч. 8. С. 3; Ч. 9. С. 3; Ч. 10. С. 3; Ч. 12. С. 2; Ч. 13. С. 2; Ч. 15. С. 3; Ч. 16. С. 2; Ч. 19. С. 3; Ч. 22. С. 3.

старим стилем) опублікував Михайло Возняк¹²³. Поштовх для листування дало прохання до П. Куліша надіслати біографічні дані до історії української («руської») літератури, над якою львівський професор наполегливо працював. Ом. Огоновський отримував у листах історико-літературну інформацію про самого П. Куліша, його дружину Ганну Барвінок та інших наддніпрянських письменників. Виявляючи інтерес до літературного життя на Наддніпрянщині, галичанин інформував про свою діяльність («я вчу про самостійність мови й літератури русько-української»)¹²⁴, писав про особливості національного руху у краї. Зокрема, говорилося про складне фінансове становище Товариства ім. Шевченка у Львові, суспільний поділ на провінції, на народовців і русофілів¹²⁵ тощо. За посередництвом О. Огоновського П. Куліш друкував у Галичині свої нові твори¹²⁶. Він пов'язував із краєм можливості для легальної української діяльності, зокрема з жалем писав: «Заборонено в нас печатати які б не було переклади! От вам і XIX вік». Але з вірою в майбутнє українського народу зауважив, що «енергія духа не тоді росте, як усі перешкоди знівечено, а тоді, як вона мусить їх знівечити» (лист від 28 липня 1890 р.)¹²⁷.

Листування М. Павлика з П. Кулішем почалося у травні 1888 р., що було пов'язано з підготовкою до друку Кулішевих листів до Ю.-І. Крашевського. Вони були надруковані наприкінці 1892 р. (ч. 20–21) у радикальному часописі «Народ». Ділове й товариське листування з Михайлом Павликом сприяло,

¹²³ Возняк М. П. Куліш, як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом. Огоновським). *Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки*. 1927. Т. 4. С. 288–306. Оригінали листів П. Куліша до Омеляна Огоновського в 1889–1891 рр. зберігаються в ЦДАЛ України (Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2379, 51 арк.).

¹²⁴ Листи д-ра Ом. Огоновського до П. Куліша в літах 1889–91. *Руслан*. 1908. Ч. 13. С. 2.

¹²⁵ Там само. Ч. 15. С. 3.

¹²⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 436–438.

¹²⁷ Возняк М. П. Куліш, як інформатор галицького історика літератури... С. 304.

як стверджує сучасний дослідник життя і творчості Пантелеймона Куліша Євген Нахлік, «поверненню відчуженого письменника до українського літературного процесу 90-х років»¹²⁸. П. Куліш прихильно відгукнувся про газету галицьких радикалів «Народ», що видавалася під редакцією М. Павлика й І. Франка на початку 1890 р. «Ми тут и не знали, що в Галичині є така розумна газета»¹²⁹, – писав він М. Павлику 15 жовтня 1892 р. Водночас про народовський орган львівську «Зорю» висловився критично, що

Кордон між Російською й Австро-Угорською імперіями в кінці XIX ст. Прикордонний пост біля Підволочиська на Тернопільщині

не дасть до журналу жодного свого рядка, як у часопис «злхудожествений» (лист до М. Павлика 14 лютого 1893 р.)¹³⁰, а відновленої «Правди» взагалі не читав на початку 90-х років¹³¹.

М. Павлик піддав критиці ідейні погляди П. Куліша, обстоював програму радикалів-соціалістів, що виступали «за економічні, соціальні й культурні інтереси мас руського народу», трудового селянства. «Ви доходите історичної правди головно для доказу, – писав він у перших числах “Народу” за 1893 р., – що пани, польські й російські, урядники, державники – то “строїтелі” та “культурники”, а українські козаки, селяне і ті, хто з ними стояли й стоять, – то “руїнники”, варвари. ... А чийми ж руками, чийм потом і кров’ю робили це державники?»¹³².

¹²⁸ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 439–440.

¹²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 1 зв.

¹³⁰ Там само. Арк. 134.

¹³¹ Там само. Арк. 94.

¹³² Павлик М. Про «строїтелів» та «руїнників» (Відповідь М. Павлика П. Кулішу). *Павлик М. Твори* / упоряд. В. Яременка; передм. В. Качкана; приміт. В. Качкана та В. Яременка. Київ, 1985. С. 336–337.

Кордон між Російською й Австро-Угорською імперіями початку ХХ ст. Прикордонний пост за кілька кілометрів на схід від м. Броди

М. Павлик сподівався навіть отримати від П. Куліша кошти на «радикальне діло», передусім видавничу діяльність. Галичанинові вдалося здобути довіру в П. Куліша, який обговорював із ним питання друку у Львові Святого Письма, але до цього справа так і не дійшла. Останній Кулішевий лист до М. Павлика

датовано 8 січня (за старим стилем) 1897 р.¹³³

Із Ганною Барвінок і Пантелеймоном Кулішем від 1886 р. листувалася галицька письменниця, організатор жіночого руху в краї Наталія Кобринська, яка публікувала у власних альманахах («Перший вінок», «Наша доля») твори подружжя наддніпрянських літераторів. П. Куліш пожертвував на «жіноче видавництво» 1895 р. 165 золотих ринських¹³⁴. У листуванні з П. Кулішем взяв участь О. Барвінський у 1889–1890 рр., але далі на його листи український письменник не відписував, ображений тим, що не отримав авторських примірників нового видання «Чорної ради» у Львові 1890 р. як літературного додатку до «Діла» (Кулішевий дозвіл на друк містився в листі О. Барвінському від 12 грудня 1889 р.). Очевидно, П. Куліш пішов на зближення з радикалами-соціалістами М. Павликом і М. Драгомановим, затамувавши старі образи на народовців

¹³³ Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М. Павликом). Львів, 1928. С. 33, 45, 56; Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами. (З додатком його листування з М. Павликом). *Записки НТШ*. Львів, 1928. Т. 148. С. 220.

¹³⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 438–439.

та їхні друковані органи («Зоря», «Діло») за гостру критику в них «Хуторної поезії», «Крашанки...» і «Шекспірових творів»¹³⁵.

Успіхи галицьких народовців у боротьбі за освіту рідною мовою викликали захоплення серед українських громадівців з Наддніпрянщини. Так, діяч київської «Старої громади» О. Кониський писав О. Барвінському 1 (13) січня 1886 р.: «Не маю слів вимовити Вам, як мене підживлює, поновляє кожен ступінь, завоеваний Русинами! Як заохоче до нової праці!.. Тямлячи, який запеклий шовінізм у поляків, яку страшенну боротьбу ведуть Русини 25 літ і як повагом, ступінь за ступенем вони одвоюють своє національне право, – невимовно радіеш надією на будущину. От вже чия, чия, а именно вашого покоління слава “не вмре, не поляже” и доки істноватиме Русин и Русь – доти історія пам’ятуватиме имена робітників вашої генерації!»¹³⁶. Політику «руських» послів у сеймі після 1883 р., за свідченням Костя Левицького, «називали у нас “професорською”, бо представником її був професор Ю. Романчук та майже всі домагання відносили ся до рідної школи, в імя засади: хто має школу, той має нарід! Отсе була головна політична думка того часу...»¹³⁷. На ниві українського шкільництва галицькі народовці втілювали в життя проголошену концепцію «органічної праці», за якою навіть дрібні здобутки корисніші, ніж найпривабливіші, зате нездійсненні гасла¹³⁸.

Так, наддніпрянсько-галицькі взаємини, незважаючи на цензурні перешкоди в Російській імперії, в останній третині XIX ст. активізувалися в різних формах: листування між діячами обабіч австро-російського кордону, публікація праць наддніпрянських авторів у галицькій періодиці, наукова співпраця, особисті періодичні візити наддніпрянських дія-

¹³⁵ Там само. С. 446–447.

¹³⁶ ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Од. зб. 1434. Арк. 11.

¹³⁷ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914... С. 212.

¹³⁸ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму... С. 229.

чів у Галичину (рідше – галичан на Наддніпрянщину) та ін. На початку ХХ ст. в умовах політизації національного руху контакти передових українських діячів Галичини і підросійської України набули динаміки та урізноманітнення форм: діяльність політичних емігрантів із Наддніпрянщини у краї, перетворення Гуцульщини на місце відпочинку і творчості наддніпрянських українців, спільне відзначення ювілеїв видатних письменників, митців тощо¹³⁹. Однак взаємовідносини між наддніпрянцями і галичанами не набули масовості характеру як через об'єктивні причини (досить вузький прошарок національно свідомої інтелігенції як провідної верстви суспільства, особливо в Росії¹⁴⁰, відмінність політичної культури, урядові переслідування, брак коштів тощо), так і суб'єктивні.

Ігор Райківський

¹³⁹ Райківський І. Взаємини українських діячів Галичини і підросійської України на початку ХХ століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2015. Вип. 26. С. 117–132; Райківський І. Гуцульщина – місце відпочинку й творчості видатних українських діячів з підросійської України на початку ХХ ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2015. Вип. 7(308). С. 26–32.

¹⁴⁰ Є. Чикаленко згадував, що, під час поїздки на відкриття пам'ятника І. Котляревському 1903 р. в одному потязі з Києва до Полтави, представники наддніпрянської інтелігенції жартома казали: «Коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації...» (див.: Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / передм. В. Шевчука. Київ, 2003. С. 238); Історик І. Крип'якевич обстоював у львівському часописі «Діло» важливість «особистих зносин між обома Українами», щоб була змога «найскорше дійти до культурного зєдиненя обох частин нашого народа», бо «дотепер зносили наші все ще припадкові, непостійні» (див.: Крип'якевич І. Галичина й російська Україна. *Діло*. 1911. 25 лютого (10 марта)).